

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Russologica IV (2011)

Barbara Popiołek

Język czarnogórski – nowy język czy wariant języka serbskiego

Przedmiotem rozważań w tym artykule jest język czarnogórski, uważany dziś za odrębny język słowiański, blisko spokrewniony z językiem serbskim, chorwackim i bośniackim. Wszystkie wymienione języki należą do grupy zachodniej języków południowosłowiańskich, a pokrewieństwo ich wynika z faktu, że są one oparte na dialekcie sztokawskim oraz przez długi okres rozwijały się jako warianty lub subwarianty w obrębie języka określanego jako język serbsko-chorwacki (też chorwacko-serbski). Ponieważ stosunkowo niedawno czarnogórski uzyskał status języka urzędowego, można uznać, że jest najmłodszym językiem słowiańskim. Parlament Czarnogóry ogłosił oficjalnie 19 października 2007 roku język czarnogórski językiem urzędowym. Pomimo że w świetle prawa jest to odrębny język słowiański, równoprawny i niezależny względem innych języków należących do tej rodziny, to jednak jego status wciąż pozostaje w sferze dyskusji. Dla wielu stał się samodzielnym językiem standardowym, jednak niektórzy kwestionują istnienie języka czarnogórskiego, uznając go za skodyfikowaną odmianę literackiego języka serbskiego.

Jeszcze do niedawna zadawano sobie pytanie dotyczące przede wszystkim samego istnienia języka czarnogórskiego. Polemiki i dyskusje dotyczące obecności nowego języka narodowego toczyły się od samego początku rozpadu serbsko-chorwackiej wspólnoty językowej w 1991 roku i wiązały się ściśle z kontrowersyjnym zagadnieniem istnienia dwóch odrębnych języków – serbskiego i chorwackiego. Przy okazji sporów wokół tych języków wyniknęły kwestie dotyczące sytuacji językowej w innych nowych państwach postjugosłowiańskich – w Bośni i Hercegowinie oraz Czarnogórze. We wszystkich byłych jugosłowiańskich republikach, gdzie używano wcześniej języka serbsko-chorwackiego, zaczęto nadawać własną etniczną nazwę byłym wariantom tego języka. Bośnia uporała się wcześniej z problemem dotyczącym nazwy języka. Dzięki porozumieniu pokojowemu z Dayton (USA), kończącemu wojnę domową w 1995 roku, zyskała prawo do nazywania swojego języka bośniackim (*bošnjački jezik*). Natomiast w Czarnogórze, która do czerwca 2006 roku pozostawała w federacji z Serbią, oficjalnym językiem urzędowym tej republiki w tym okresie był język serbski. Obydwie konstytucje – konstytucja Republiki Jugosławii oraz konstytucja Republiki Czarnogóry z 1992 roku zawierały zapis, iż

w Czarnogórze językiem urzędowym jest język serbski w wymowie ijekawskiej¹. Wywoływało to zrozumiały sprzeciw Czarnogórców, którzy coraz usilniej domagali się uznania własnego języka.

Pomimo oficjalnego ogłoszenia języka czarnogórskiego językiem urzędowym we współczesnym językoznawstwie slawistycznym, szczególnie wśród lingwistów serbskich i czarnogórskich, nie ma zgodności, czy język czarnogórski jest odrębnym językiem, czy może wariantem języka serbskiego.

Podstawowy problem, który należy rozstrzygnąć, to kwestia, czy mamy obecnie do czynienia z zupełnie nowym językiem słowiańskim, czy może z językiem, który kontynuuje dawny wariant języka serbskiego. Czy język nazywany czarnogórskim jest rzeczywiście „nowym” językiem i czy Czarnogórcy mają prawo uważać go za swój i nazywać takim właśnie mianem? Czy różni się on na tyle od języka serbskiego, za którego skodyfikowaną odmianę jest uważany, by uznać jego zupełną odrębność? Czy wystarczy wprowadzić do istniejącego standardu jedynie niewielkie innowacje, typowe dla gwar czarnogórskich, by móc uznać, że język ten jest różny od serbskiego? Ciągłe dyskusyjne pozostaje zagadnienie normy i nazwy języka czarnogórskiego.

Należy również wspomnieć o konkurencyjnej próbie wprowadzenia jako języka standardowego innego dialektu – starszotokawskiego dialektu zetskiego (*zetsko-južnosandžački dijalekat*), który jest używany na stosunkowo rozległym południowym i wschodnim obszarze Czarnogóry, a w przeszłości pełnił funkcję języka literackiego. Teren Czarnogóry zróżnicowany jest dialektalnie – zachodnią i północną część Czarnogóry zajmuje nowoszotkawski dialekt wschodnio-hercegowiński (*istočno-hercegovački dijalekat*), a na przeważającym południowym i wschodnim obszarze Czarnogóry oraz w południowej części Serbii (Sandżak) w użyciu jest wspomniany wcześniej starszotokawski dialekt zetski.

Każdy naród ma niezbywalne prawo do własnego języka, w którym wyraża się jego suwerenność. Także Czarnogórcom nie można odmówić prawa do języka potwierdzającego narodową tożsamość i będącego wyznacznikiem odrębności kulturowej oraz narodowej. Jednak sytuacja językowa w Czarnogórze jest bardziej skomplikowana. Społeczeństwo jest podzielone, mieszkańcami są nie tylko Czarnogórcy, ale również stosunkowo duża grupa Serbów stanowi społeczność tego kraju. Pojawiają się także wątpliwości co do odrębności etnicznej samych Czarnogórców, nie wszyscy bowiem zgadzają się z tym, że są oni odrębnym narodem. Powszechnie uważa się, że Czarnogórcy stanowią część narodu serbskiego, z którymi łączyły ich już związki plemienne, a później w X wieku weszli w obręb państwa serbskiego i uznali zwierzchnictwo serbskie. Związki z państwem serbskim oraz jego bezpośrednie wpływy na państwo czarnogórskie doprowadziły do identyfikacji tych sąsiadujących narodów. Czarnogóra po I wojnie światowej, czyli od 1918 roku, znalazła się wraz z Serbią we wspólnym państwie, którym było zjednoczone Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców², a od 1929 roku Królestwo Jugosławii, zaś po

¹ Ustav Savezne Republike Jugoslavije, 1992, art. 15: „U Saveznoj Republici Jugoslavije je službeno je upotrebi srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora...”; Ustav Republike Crne Gore, art. 9: „U Crnoj Gori u službeno je upotrebi je srpski jezik ijekavskog izgovora”.

² Zjednoczenie Czarnogóry z Serbią *de facto* nastąpiło rok wcześniej i było następstwem decyzji ówczesnego a zarazem ostatniego władcy Czarnogóry – króla Nikoli I Petrovicia Nje-

II wojnie światowej Czarnogóra stała się częścią Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (do 1991 roku), w latach 1992–2006 pozostawała w federacji z Serbią – do 2003 roku w tzw. Nowej Jugosławii, później to państwo zmieniło nazwę na Serbia i Czarnogóra. Czarnogórcy zostali oficjalnie uznani za naród dopiero po II wojnie światowej. Wcześniej pewną namiastką ich etnicznej odrębności było przyznanie Czarnogórze statusu republiki w obrębie federacji jugosłowiańskiej.

Należy zauważyć również, że Czarnogórcy zamieszkujący głównie teren Czarnogóry i przyległej Serbii są jednym z najmniej licznych narodów słowiańskich. Zgodnie z oficjalnymi danymi statystycznymi z 2003 roku (spis powszechny) niewielką terytorialnie Czarnogórę zamieszkuje niewiele ponad 620 tys. mieszkańców, z czego Czarnogórcy stanowią 267.669 (ponad 43%), Serbowie 198.414 (około 32%), a pozostali mieszkańcy to głównie Bośniacy, Albańczycy i Chorwaci. Warto podkreślić, że jedynie 22% spośród etnicznych Czarnogórców zadeklarowało czarnogórski jako swój język ojczysty. Wynika z tego, że większość osób narodowości czarnogórskiej uważa za rodzimy język serbski. Dla części z nich nie jest ważne, jak się nazywa język, którym mówią. Dlatego też ilość osób posługujących się językiem czarnogórskim jako ojczystym jest trudna do precyzyjnego ustalenia.

Język czarnogórski używany obecnie jako język standardowy został oparty na ijekawskim nowosztokawskim dialekcie wschodnio-hercegowińskim (*istočnohercegovački dijalekat*), zajmującym zachodnią i północno-zachodnią część Czarnogóry. Dialekt ten stał się podstawą literackiego języka serbskiego propagowanego przez Vuka Karadžicia, którego reforma została wprowadzona na terenach Czarnogóry w szkolnictwie i administracji w latach sześćdziesiątych XIX wieku. Od tego czasu język ten oficjalnie określano terminem *srpski jezik*, jednak w nieoficjalnym użyciu nazywano go także *crnogorski jezik* oraz *naški*, co oznaczało „nasz”, ojczysty, w odróżnieniu od serbskiego (Spagińska-Pruszek 1997: 61). Wspomniana już wcześniej sytuacja wspólnoty państwowej sprzyjała koncepcji wspólnego języka serbsko-chorwackiego dla ludności posługującej się dialektem sztokawskim. Gramatyki i zasady pisowni wydawane w Serbii regulowały na przestrzeni wielu lat również zasady języka czarnogórskiego, który urzędowo określany był jako serbski. Miały miejsce również próby celowego rugowania cech charakterystycznych dla języka czarnogórskiego i narzucania wymowy ekawskiej (serbskiej), szczególnie w okresie międzywojennym. Podobna tendencja do stopniowego wprowadzania ekawicy pojawiła się również w latach dziewięćdziesiątych XX wieku.

Obecny język urzędowy kontynuuje niegdysiejszą tzw. odmianę czarnogórską języka serbsko-chorwackiego (*crnogorski standardnojezički izraz*) (Spagińska-Pruszek 1997: 59), która charakteryzuje się przede wszystkim odmienną od języka serbskiego wymową ijekawską.

Po rozpadzie w 1991 roku Jugosławii pojawiły się w Czarnogórze tendencje separatystyczne, przede wszystkim w sferze językowej. Polemiki i dyskusje wokół języka standardowego toczyły się już od połowy lat 90., czyli od momentu, kiedy

goša, który dobrowolnie przystąpił do wspólnego państwa. Ten fakt potwierdziła *Krfska deklaracija* (tzw. deklaracja korfuńska) z 20 lipca 1917 roku. 26 listopada 1918 roku uchwałą *Podgoričkiej skupštiny* zostaje oficjalnie ogłoszone zjednoczenie Czarnogóry z Serbią w ramach nowo utworzonego państwa SHS (Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców). Stało się to wbrew woli dużej części społeczeństwa czarnogórskiego.

pojawił się zwolennicy idei niepodległości Czarnogóry. Pomimo że już wcześniej wielu czarnogórskich naukowców i literatów podkreślało odrębność kulturowo-polityczną oraz literacko-językową Czarnogóry od Serbii, to w latach 90. procesy te bardziej się zintensyfikowały. Status języka czarnogórskiego stał się od tego momentu tematem dyskusji również w polskojęzycznych publikacjach (Spagińska-Pruszk 1997, Koncewicz-Dziduch 1999).

Serbscy lingwiści nie uznawali dążności Czarnogórców do własnego języka, uważając, że niezależnie od nowej sytuacji politycznej, w której się znaleźli, nadal posługują się oni językiem serbskim. *Odbor za standarizaciju srpskog jezika* – instytucja zajmująca się normalizacją i propagowaniem języka serbskiego, posunęła się nawet do stanowczego stwierdzenia, że pretensje Czarnogórców do własnego języka są żądaniami, które poniżają naród czarnogórski. Jako rozwiązanie kompromisowe pojawiła się w tym czasie propozycja, aby nazwę *srpski jezik* zastąpić nowotworem językowym *srpskocrnogorski* (*srpsko-crngorski*) lub *crnogorskosrpski* (*crnogorsko-srpski*) jezik. Spotkało się to z aprobatą części społeczeństwa czarnogórskiego, a nawet przedstawicielei oficjalnej władzy, jednak zmiana taka nie zadowalała zwolenników odrębnego języka.

Jedną z organizacji kulturalnych w Czarnogórze, która prowadziła walkę o uznanie języka czarnogórskiego oraz prawo do nazywania go jego własną nazwą, był Czarnogórski Pen Club. Przewodniczący tej instytucji, nieżyjący już Vojislav Nikčević (1935–2007), był gorącym zwolennikiem uznania odrębności językowej i kulturalno-literackiej Czarnogóry. Nikčević, profesor literatury czarnogórskiej na Uniwersytecie w Nikšiću prowadził szeroką działalność popularyzatorską na rzecz uznania praw języka czarnogórskiego. Jest on autorem wielu prac, które w zupełnie nowym świetle przedstawiają historię i rozwój języka czarnogórskiego. Już pod koniec lat 60. XX wieku zwracał uwagę na fakt, że Czarnogórcy posiadają własny język, który ma odrębną genezę, własne bogate piśmiennictwo oraz wybitne dzieła literackie (Nikčević 1968–1969). Istnienie języka czarnogórskiego, jak twierdził, jest ściśle związane z istnieniem narodu czarnogórskiego. W 1993 roku ukazała się monografia historyczna rozwoju języka czarnogórskiego jego autorstwa zatytułowana *Crnogorski jezik* (Nikčević 1993). Ta obszerna dwutomowa praca prezentuje periodyzację dziejów języka czarnogórskiego. Autor uwzględnił w swoich rozważaniach czynniki historyczne i kulturalne oraz dokonania literackie, aby pokazać niezaprzeczalne prawo narodu czarnogórskiego do odrębności narodowej i językowej. Propozycję normy dla współczesnego języka czarnogórskiego Nikčević zawarł w pracy *Piši kao što zboriš* (Nikčević 1993). Kolejną bardzo ważną publikacją jest wydany w 1997 roku *Pravopis crnogorskog jezika*, ustalający zasady poprawnego używania języka czarnogórskiego (Nikčević 1997). Praca ta zwraca uwagę na szereg jego cech charakterystycznych w zakresie fonetyki i fonologii (m.in. obecność fonemów *ś, ź*, wymowy ijekawskiej), morfologii oraz składni, niespotykanych w innych językach opartych na systemie sztokawskim³. Autor zaproponował też nowy alfabet cyrylicki. Kodyfikację języka literackiego Nikčević oparł na trzech głównych zasadach, pochodzących jeszcze z okresu przedvukowskiego i świadczą-

³ Cechy języka czarnogórskiego zgodne z koncepcją Nikčevicia wyczerpująco przedstawia w swoim artykule E. Koncewicz-Dziduch (1999: 270–271).

cych o autonomii języka czarnogórskiego⁴. Propozycja kodyfikacji zaprezentowana w obydwu pracach pokazuje szereg wyrazów typowych dla współczesnej, literackiej formy tego języka, tzw. czarnogóryzmów, wywodzących się ze starszostokawskiego dialektu zetskiego. Autor, opracowując współczesny standard, oparł się na normie języka najwybitniejszych klasyków literatury czarnogórskiej z drugiej połowy XIX i początków XX wieku (Petara I Njegoša i Petara II Petrovicia Njegoša oraz Stefana Mitrova Ljubišy i Marka Miljanova-Popovicia), czyli na języku piśmiennictwa sprzed kodyfikacji języka przez Vuka Karadžicia. Zdaniem Nikčevicia ta odrębna norma i kodyfikacja standardowego języka czarnogórskiego jest jedynym ratunkiem przed asymilacją z dążącym do hegemonii językiem serbskim.

Proponowana koncepcja standaryzacyjna ma na celu sprawić, że język czarnogórski stanie się odrębnym od języka serbskiego językiem literackim o charakterze narodowym i przestanie być wciąż postrzegany jako jego wariant. Na kształtowanie się i upowszechnianie normy języka czarnogórskiego ma wpływać gramatyka i zasady pisowni opracowane przez Nikčevicia oraz przygotowywany słownik.

Poglądy Nikčevicia nie spotkały się z akceptacją środowiska językoznawczego. Zarzucano mu zbytnią archaizację języka, głównie warstwy składniowej i morfologicznej, oraz wprowadzanie do języka literackiego słownictwa dialektalnego. Uważano, że argumenty Nikčevicia są nienaukowe i łatwo je podważyć.

Strona serbska, jak już zostało wcześniej wspomniane, nie uznawała nigdy dążności i pretensji Czarnogórców do własnego języka i takie stanowisko do dziś zajmuje większość społeczeństwa serbskiego. Oczywiście nie wszyscy serbscy językoznawcy sprzeciwiają się uznaniu języka czarnogórskiego⁵. Nie zmienia to jednak faktu, że większość Serbów nie uważa czarnogórskiego za odrębny język, lecz za odmianę języka serbskiego. Różnice w stosunku do wariantu serbskiego (niegdyś belgradzkiego) języka serbsko-chorwackiego są nieznaczne, dlatego obecny czarnogórski język standardowy można uważać za wariant języka serbskiego. Zgodnie z opinią większości Serbów Czarnogórcy używają języka serbskiego, któremu jedynie zmienili nazwę na czarnogórski. Sąd ten wynika z przekonania, że dialekt sztokawski jest wyłącznie dialektem języka serbskiego. Niewątpliwie język czarnogórski jest bardzo bliski językowi serbskiemu nie tylko ze względu na podobieństwa (wspólne cechy) systemowe i wspólną kodyfikację, ale także z uwagi na związki kulturowe i wyznaniowe (prawosławie) Czarnogóry i Serbii oraz długi okres wspólnej państwowości i wspólnego rozwoju odrębnych dzisiaj języków.

Pomimo prób wprowadzania jako języka standardowego języka czarnogórskiego opartego na dialekcie obejmującym przeważającą część Czarnogóry (*zetsko-južnosandžački dijalekat*), trudno przewidzieć, czy ta koncepcja zwycięży. Bez wątplenia jednak ma grono zwolenników. Najlepszym tego dowodem jest decyzja Ministerstwa Oświaty Czarnogóry w sprawie wprowadzenia do szkół zasad

⁴ Pisz tak, jak mówisz, a czytaj, mów, jak jest napisane (*Piši kao što zboriš, a čitaj (zbori) kako je napisano*); Przestrzegaj użytkowej czarnogórskiej normy „ogólnej poprawności” (*Drži se upotrebne norme crnogorske „općene pravilnosti*); Obce wyrazy pisz jak swoje (*Tuđe piši kao svoje*), cyt. za: E. Koncewicz-Dziduch 1999, s. 270.

⁵ Możliwość uznania praw językowych Czarnogórców dopuszczali w latach 90. serbscy językoznawcy, jak Ranko Bugarski czy Svenka Savić.

pisowni uwzględniających cechy typowe dla dialektu zetskiego⁶. Z pewnością nie można odmówić Czarnogórcom prawa do własnego języka oraz do nazywania go własną nazwą, jednak budzi wątpliwości i zastrzeżenia fakt przesadnej archaizacji, mającej dowieść większych różnic niż naprawdę istnieją między bliskimi sobie przecież językami. Bezspornie propozycja Nikčevića przyciągnęła uwagę językoznawców do zagadnienia statusu języka czarnogórskiego, jednak jego projekt nie jest raczej najlepszym rozwiązaniem. Powinien zwyciężyć uzus i język na nim oparty.

Odnosząc się do pytania postawionego w tytule tego artykułu, można stwierdzić, że mamy obecnie już do czynienia z językiem czarnogórskim. Oczywiście język ten jest blisko spokrewniony z językiem serbskim, w ogromnym zakresie cechy systemowe tych języków są wspólne, ale o powstaniu języka czarnogórskiego zdecydowały przede wszystkim względy polityczne. Jest rzeczą oczywistą, że o powstaniu języka decydują nie tylko względy językowe, ale również uwarunkowania pozajęzykowe.

W przypadku każdego „nowego” języka pojawia się w dyskusjach ton polemiczny i emocjonalny. Zapewne kwestia języka czarnogórskiego, która wciąż budzi kontrowersje, pozostanie jeszcze długo przedmiotem dyskusji.

Literatura

- Glušica R., 2009, *Jezičke prilike u Crnoj Gori*, [w:] L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić (red.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Zagreb, s. 137–146.
- Koncewicz-Dziduch E., 1999, *Sytuacja językowa w Czarnogórze*, [w:] J. Kornhauser (red.), *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej byłej Jugosławii po 1991 roku*, Kraków.
- Mønnesland S., 2009, *Sociolingwistička situacija u Crnoj Gori*, [w:] L. Badurina, I. Pranjković, Silić J. (red.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Zagreb, s. 125–135.
- Nikčević V., 1968–1969, *Narodni jezik u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba*, „Jezik”, br. 1, Zagreb, s. 19–22.
- Nikčević V., 1993, *Crnogorski jezik: geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcija*, Cetinje.
- Nikčević V., 1993, *Piši kao što zboriš*, Podgorica.
- Nikčević V., 1997, *Pravopis crnogorskog jezika*, Cetinje.
- Nikčević V., 2001, *Gramatika crnogorskog jezika*, Podgorica.
- Nikčević V., 2009, *Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik*, [w:] L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić (red.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Zagreb, s. 147–167.
- Spagińska-Pruszek A., 1997, *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*, Gdańsk.

⁶ M. Perović, Lj. Vasiljeva, J. Silić, *Pravopis crnogorskog jezika s pravopisnim rječnikom*, 2009; do alfabetu dodano dwa nowe grafemy ś i ž. Autorzy nowych zasad pisowni zostali powołani również do opracowania nowej gramatyki i słownika języka czarnogórskiego.

Черногорский язык – новый язык или вариант сербского языка

Резюме

В статье затронута проблема черногорского языка в новой политической и общественной ситуации. Черногорский язык считают сегодня отдельным славянским языком, однако его существование дальше остаётся спорным вопросом. Для многих он стал самостоятельным стандартным языком (этот факт подтверждает конституция Республики Черногория от 19 октября 2007 года). Однако некоторые оспаривают существование черногорского языка, признавая его кодифицированной разновидностью сербского литературного языка. Прения вокруг стандартного языка, его названия и норм, продолжаются от 90-тых годов XX века, а от момента провозглашения независимости Черногории в 2006 году, языковая политика стала ключевой проблемой. Важной проблемой является также конкурентная попытка введения как стандартного языка диалекта, употребляемого на относительно большой территории Черногории, который в прошлом исполнял функцию литературного языка.